

Estók József

A magyar börtönügy arcképcsarnoka

Bölöni Farkas Sándor
(1795 – 1842)

„Elszórtam a külföldről hozott minden szabad intézetek magvait..... Csak a közjót és hazám boldogságát óhajtottam..”¹

(Bölöni Farkas Sándor)

Jogász, útirajz- és naplóíró, gazdasági szakíró, műfordító, művelődésszervező. A magyar reformkor egyik legsokoldalúbb egyénisége, a demokrácia és a polgári szabadságjogok elkötelezett híve, azon reformerek közé tartozott, aki a közösségi érdekeket mesze az egyéni érdekek elé helyezték. Wesselényi Miklós, Béli Ferenc, Széchenyi István barátja, Döbrentei Gábor és Kazinczy Ferenc pártfogoltja.

1795. január 15-én született Bölönben. (Az anyakönyvbe azonban csak 1795. december 15-én jegyezték be.) Családjáról Kazinczy Ferencnek így írt:

„Eleim törzsös székelyek s magokat meglehetősen bíró nemesek voltak.”² Apja Farkas Zsigmond székely lófő³, katonamester. Édesapja 1809-ben, édesanyja, Kandal Judit pedig 1830-ban hunyt el.

Bölöni Farkas Sándor az elemi iskolai alapismereteket – a szülői házban – apjától, míg a bibliai, a vallási ismereteket édesanyjától sajátította el. 1805-ben írták be a kolozsvári unitárius kollégiumba, ahol 1815-ben fejezte be tanulmányait, kitűnő eredménnyel. Az iskolában uralkodó vasszigor ellenére már ekkor megpróbálkozott a színészi mesterséggel, cselekedetével nem csak az iskola tanárának haragját és büntetését, de szülei rosszállását is kivívta.

¹ Bölöni Farkas Sándor: Naplótöredék (1835 – 1836). Budapest, Magvető, 1982. 26., 28.

² Mikó Imre: Az egykötetű író. In: Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában. A kötetet gondozta és a bevezetőt írta Mikó Imre. Kolozsvár – Napoca, Dacia Könyvkiadó, 1975. 6.

³ A feudalizmus korában a székelyek között létező társadalmi rang, amely bizonyos kiváltságokkal is járt, pl. mentesek voltak a hadiadó fizetése alól, a hadizsákmányból nagyobb rész jutott nekik. A lófők a kismanesek körébe tartoztak, elsősorban közülük kerültek ki a hadnagyok és más székely tisztségviselők.

Az eminens tanuló továbbtanulását alkalmanként nem csak színpadi szereplések zavarták meg, hanem – ugyanúgy, mint más hasonló, a határőrvidéken élő székely fiatalemberek esetében – a kötelező katonai szolgálat teljesítése is. Bölöni Farkas Sándor apja, majd rövid időn belül bátyja halálát követően több esetben szakította meg tanulmányait a katonai kötelezettségének teljesítése miatt, amíg nagy nehezen meg nem szerezte a szolgálat teljesítése alóli mentességet.

1815-től két éven keresztül a kolozsvári királyi líceumban jogot tanul és szintén kitűnő eredménnyel fejezi be a tanulmányait, majd tanuló társával és barátjával, Wesselényi Miklóssal együtt a marosvásárhelyi ítélőtáblára kerül joggyakornoknak.

1817-től tiszteletbeli jegyző lesz a kolozsvári főkormányshézen. *„Tréfából esküdtem volt fel a kancelláriára, hogy név nélkül ne lézengjek, míg Kolozsvárt leszek, s íme, a tréfa örökös sorsomat elhatározta. Viszem hivatalomat kedv nélkül robotos unalommal, de tisztán és lelkiismerettel.”*⁴ – írja naplójában. Tény, hogy sok méltánytalan mellőztetés mellett nehezen jutott előre a hivatali ranglétrán, ahol 1825-ben ötödosztályú, 1830-ban negyedosztályú írnok lett. A főkormányshézen csak azt követően figyelnek fel rá – nevezik ki fogalmazónak 1838-ban –, miután beutazta a fél világot, s utazásairól nagyszerű könyvet írt, és az Akadémia levelező tagja lett.

1819-től több irodalmi művet fordított magyarra, a megjelentetésükhöz azonban kiadót nem talált. Széles körben kifejtett közhasznú tevékenységét viszont siker koronázta.

1825-ben néhány társával, önszegélyezési céllal – az alacsony jövedelmű hivatalnokok segélyezésére, a tagok hozzájárulásából gyűjtött tőkéből – létrehozta a Gondoskodó Társaságot. Ebből a segélyegyletből alakul ki a későbbiek folyamán a megtakarítások gyűjtésével és hitelek kihelyezésével foglalkozó tákarékszövetkezeti mozgalom.

1833-ban kezdeményezésére megalakult Kolozsvárott a Nemzeti Casino, 1834-ben szintén az ő javaslatára jelenik meg a Vasárnapi Újság című néplap, ugyan csak az ő kezdeményezésére jön létre a Vívóintézet és az Asszonyi Olvasó Egylet.

1836-tól a Kolozsvári Színház ún. tollvivő titkáráként rendbe teszi a színház pénzügyeit.

*„A reformkorszak ahhoz a nemzedékéhez tartozott, amely a közjót az egyéni érdek elé helyezte s a polgári demokráciában látta az emberi nem boldogságát megalósulni.”*⁵ Már fiatalon megismerkedett a felvilágosodás korának eszmerendszerével, az adott társadalmi és politikai viszonyok azonban igen behatárolták a mozgásterét és a lehetőségeit. Talán éppen ezért szorgoskodott mai szóhasználattal élve a különböző civil szervezetek létrehozásán, ugyanis *„A közhasznú egyesülések, társulások, intézmények a reformkorban... gyakran váltak az avított társadalmi szerkezet és az önkényuralom elleni harc fejezőpontjává.”*⁶

⁴ Bölöni Farkas Sándor: Naplótöredék (1835 – 1836). Budapest, Magvető, 1982. 42.

⁵ Mikó Imre: Az egykönyvű író. In: Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában. A kötetet gondozta és a bevezetőt írta Mikó Imre. Kolozsvár – Napoca, Dacia Könyvkiadó, 1975. 6.

⁶ Imreh István: Bölöni Farkas Sándor közhasznú élete. Erdélyi Múzeum, 58. kötet, 1996. 1-2. füzet. 1. (<http://epa.oszk.hu/00900/00979/00011/09imreh.htm>)

Erdély ez idő tájt langyos politikai és közéletet élt. Az országgyűlés már hosszú ideje nem ülésezett, a fejedelemséget – a Habsburg ház igényeinek megfelelően – a bécsi udvart kiszolgáló, a reformtörekvéseket nem támogató hivatalok irányították. A színház és a kollégiumok nélkül jelentősebb szellemi életről nemigen lehetett beszélni.

Bölöni Farkasnak az „állóvíz” megmozgatása érdekében tett számos kezdeményezése – az Erdélyi Nemzeti Múzeum felállítása, a megyékben, városokban könyvtárak, ásványtárak létesítése stb. – kudarcba fulladt.

A személyes tapasztalatok, az Európa-szerte ekkor megindult polgári átalakulást sürgető mozgalmak, az ezekkel összefüggő viták, illetve Széchenyi munkáinak az olvasása egyre inkább erősítették benne a reformok szükségessége iránti igényt.

A számára már szinte fojtogató lokális környezetből való kitörés egyik lehetséges formája egy keleti utazás lett volna. Úgy gondolta, hogy az orosz birodalom területén élő magyar ősök nyomába ered. Beutazási engedélyt azonban nem kapott, így ez a próbálkozása meghiúsult.

Végül Béli Ferenc barátjával egy nyugati utazás terveiben állapotodnak meg. Bölöni Farkas Sándor alaposan felkészül az útra a célba vett országok történelmének, földrajzának, jogi és igazgatási rendszerének áttanulmányozásával.

1830-ban vágnak neki az időben és térben is hosszú utazásnak. Előbb Nyugat-Európa jó néhány országába látogatnak el, majd 1831 nyarán elindulnak az észak-amerikai kontinensre. A tengeren túli utazásra az európainál sokkal kevesebb idő jutott, a hajóút oda-vissza 61 napot vett igénybe, az Egyesült Államokban és Kanadában 80 napot töltöttek.

Bölöni Farkas Sándor tapasztalatait amerikai útinaplójában összegezte, ami könyv formájában „Utazás Észak-Amerikában” címmel 1834-ben jelent meg első alkalommal – *„bemutatva az amerikai új fiatal polgári társadalom és állam berendezkedést, mely homlok-egyenest ellentétben állott az akkori osztrák monarchia tömény hűbéri világgal.”*⁷ Ez volt az az ok, amit a hűbéri alapokon nyugvó feudális államberendezkedés nem tudott elviselni. A rövidesen megjelenő második kiadás után a mű tiltólistára került. A betiltás azonban elkésett, a könyv óriási sikert aratott, pillanatok alatt elkapkodták.

*„Kortársai a szabadság bibliájának, remények ébresztőjének, nagy tettek ihletőjének tartották művét.”*⁸ A könyv nem csak a nagyközönség körében aratott sikert, hanem a tudomány képviselőinél is, amelynek eredményeként az Akadémia levelező tagjává választották.

1835-ben jelenik meg a könyv második kiadása, amivel elnyeri az Akadémia nagydíját és azzal járó 200 aranyat. A jutalmat azonban nem veszi fel – pedig mint negyedosztályú írnoknak meglehetősen szerény a jövedelme –, hanem visszaadja az Akadémia pénztárának, hogy fordítsák azt alapítványi célokra.

⁷ Bölöni Farkas Sándor (1795 – 1842). Bölöni Múzeum, Bölön.
(<http://bolonimuzeum.synthasite.com/boloni-farkas-sandor.php>)

⁸ Uo.

Bölöni Farkas Sándor könyvében foglalkozik – többek között – az amerikai politikai, gazdasági és társadalmi viszonyokkal, az iskolarendszerrel, a börtönökkel, a sajtóval, a választásokkal, hitéleti kérdésekkel, illetve megtalálható művében a Függetlenségi Nyilatkozat magyar fordítása is.

A büntető igazságszolgáltatás és a börtönügy területének tanulmányozása során szerzett tapasztalatait a politikusokkal, tudósokkal, börtönügyi szakemberekkel folytatott beszélgetései, illetve személyes tapasztalatai, benyomásai alapján írta meg.

Amerikában a bevándorlásokat követően az angol büntetőtvénycsok volt hatályban, az igen szigorú, némely esetben kegyetlennek mondható szankciórendszerével. William Penn-nek és quaker társainak, illetve filantropikus tanítványainak az angol parlament korábbi befolyásának megszűnése után sikerült elérniük a Btk. módosítását, amelynek eredményeként a halálbüntetéssel is fenyegetett bűncselekmények köre jelentősen csökkent. (A halálbüntetést jellemzően csak a szándékos emberölést elkövetőire rótták ki.)

A börtönügy területén az első jelentős lépésre 1793-ban Pennsylvániában került sor, amikor a testi büntetések megszüntetése mellett száműzték a dacot, ellenállást, bosszút kiváltó, a testet, lelket megalázó megszégyenítő "kezelési formákat", bánásmódot, illetve megteremtették a rabok rendszeres munkáltatásának a feltételeit.

A végrehajtás e rendjét a többi állam is elfogadta, de nem tekintették lezárt ügynek a kérdést. A téma élénk vitát indukált az államok, a szakma, a civil szféra és a tudomány képviselői között. Ezek eredményeként több olyan, tudományos értekezés, javaslat látott napvilágot, amit kísérleti jelleggel a gyakorlatban is igyekeztek kipróbálni a különböző fogházakban.

A tudományos értekezések és a kísérletek eredményeként kétféle végrehajtási rendszer honosodott meg Amerikában: az egyik a pennsylvániai, vagy magányrendszer, a másik az auburni, vagy hallgató rendszer. Közös jellemzőjük a magán-elzárás és a testi büntetések tilalma volt. „A rabok számára biztosított külön zárka és az a vonzó alap gondolat, mely szerint a magány és a hallgatás büntudatra és erkölcsi megtisztulásra indítja az elítélteket mély benyomást gyakorolt”⁹ Farkas Sándorra is.

A pennsylvániai rendszerben a rab éjjel- nappal egyedül volt elhelyezve, őrzőin kívül senkivel sem érintkezhetett, hermetikusan el volt zárva nemcsak a házban, hanem a külvilágtól is. Az elzárás ideje alatt rendszeresek voltak az erkölcsi foglalkozások, a fogvatartott jutalomból, jó magaviselete alapján engedélyt kaphatott a zárkájában a munkavégzésére is.

Az auburni rendszert először a New York állami Auburn községben épített fogházban vezették be 1817-ben. A fogoly itt is egyedül volt elhelyezve, de közösségben rendszeres munkát kellett végeznie, úgy hogy fogoly társaival, vagy másokkal – az őrzőkön kívül, azt előre jelezve – verbálisan nem érintkezhetett.

⁹ Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: Büntetéstan alapfogalmak. Budapest, Rejtjel kiadó, 2005. 128-129.

Pennsylvanián kívül minden államban ezt a rendszert vezették be. Bölöni valószínűleg ezért mutatja be részletesebben ezt a végrehajtási formát a *Massachusetts* államban lévő *charlestowni* fogházban tett személyes tapasztalatainak felhasználásával.

Pontosan leírja a fogház épületének, a celláknak a méreteit, adottságait, az elhelyezési körülményeket, a berendezési tárgyakat, felsorolja a foglyok személyes felszerelését, leírja ruházatukat, a befogadás, az eligazítás, a munkába-állítás folyamatát, valamint az élelmezést.

Az elítéltek haszonbérbe végeztek munkát külső vállalkozók részére, akik ezt a lehetőséget minden évben árverés keretében szerezhették meg. A rabok keresménye fedezte a tartási költségeiket, az intézet működésével kapcsolatos költségeket, a személyzet fizetését is, és ezen túl további tiszta jövedelme is keletkezett az államnak, amiből többek között a szabadult személyek segélyezését is finanszírozni tudták.

Bölöni Farkas részletesen bemutatja az igen feszes napirendet, az oktatás és a képzés formáit, valamint azt a progresszívnek is tekinthető ösztönző rendszert – annak adminisztratív és eljárásjogi részleteit –, amely jó magaviselet esetén a büntetési idő csökkentését, míg a hanyag nem megfelelő szorgalommal végzett munka vagy fegyelemsértés esetén a kiszabott büntetés meghosszabbítását eredményezhette.

A hazai börtönügy komoly kritikáját fogalmazza meg a fejezet végén, amikor az amerikai és a magyar viszonyokat összehasonlítva így írt: „... a hibázott emberen a törvény ne bosszút álljon, hanem eleit vegye a hibázhatásnak, s az erkölcs útját kimutassa a megtántorodottnak... Nálunk a fogházak a megromlott erkölcsök szemétképei, hová egy időre kihányatik a... rohadt rész, hogy ezen házban, mint gonoszság iskolájában henye élet unalmi közt egymást tanítva még rendszeresebben bétanultassék a gonoszság a státus költségén.”¹⁰

Bölöni Farkas Sándor a demokrácia, a polgári szabadságjogok és a „közjó” elkötelezett híve volt. „A demokrácia és a polgári szabadság megvalósítása érdekében... szívós kitartással dolgozott. Erre vall számos a intézmény, ami az ő kezdeményezésére jött létre, de ő rendszerint – az ügy érdekében – szerényen a háttérben maradt... A siker soha sem tette elbizakodottá, csodálkozott, hogy olyan »nagy lármát« csaptak az Utazás Észak- Amerikában körül.”¹¹

Magányosan élt, soha sem nősült meg, egyetlen szerelme, Polcz Jozefa külföldi utazásának ideje alatt férjhez ment, és nem sokkal később elhunyt. Elvesztését élete végéig nem tudta kiheverni.

Bölöni Farkas Sándornak nem adatott meg hosszú élet – a kor rettegett kórja, a tüdőbaj végzett vele 47 éves korában –, de annál „közhasznúbb” életet élt. Barátai, tisztelői nem sokkal halála után emlékoszlopot állítottak sírja fölé a kolozsvári Házsongárdi temetőben.

¹⁰ Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak–Amerikában. A kötetet gondozta és a bevezetőt írta Mikó Imre. Kolozsvár – Napoca, Dacia Könyvkiadó, 1975. 121.

¹¹ Mikó Imre: Az egykötetű író. In: Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak–Amerikában. A kötetet gondozta és a bevezetőt írta Mikó Imre. Kolozsvár – Napoca, Dacia Könyvkiadó, 1975. 22-23.

„Többet írtak róla, mint amennyit ő írt.”¹² Ez az idézet is jól illusztrálja Bölöni Farkas Sándor személyiségének jelentőségét. „Egy székelly nemes, aki felfedezte a demokráciát” –írta róla Hatvany Lajos.

Bölöni Farkas Sándor emlékét – a tudományos műhelyeken kívül – különböző alapítványok, múzeumok ápolják, többek között a Bölöni Múzeum szülőfalujában, ahol emléktáblával jelölték meg szülőházát és a vártemplom előtti téren 1991-ben felállították mellszobrát.

A Bölöni Farkas Sándort ábrázoló kép a Vasárnapi Újság 1871. július 23-i számában jelent meg.

A kolozsvári Házsongárdi temetőben készült fotó a Magyar Geocaching Közhasznú Egyesület hivatalos honlapjáról való. (A kép megjelentetéséhez az Egyesület hozzájárult.)

Irodalom

Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak–Amerikában. A kötetet gondozta és a bevezetőt írta Mikó Imre. Kolozsvár – Napoca, Dacia Könyvkiadó, 1975.

Bölöni Farkas Sándor: Naplótöredék (1835 – 1836). Budapest, Magvető, 1982.

Bölöni Farkas Sándor (1795 – 1842). Bölöni Múzeum, Bölön.

Imreh István: Bölöni Farkas Sándor közhasznú élete. Erdélyi Múzeum 58.kötet, 1996.1-2. füzet

Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: Büntetőtani alapfogalmak. Budapest, Rejtjel kiadó, 2005.

Vasárnapi Újság, 1871. július 23.

Wikipédia szabad enciklopédia: Bölöni Farkas Sándor élete.

¹² Imreh István: Bölöni Farkas Sándor közhasznú élete. Erdélyi Múzeum, 58. kötet, 1996. 1-2. füzet. 1.